

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

Het graf en grafteken Quitmann in Zaventem

Monument

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Het graf en grafteken Quitmann, Zaventem, Kerkhoflaan 67 –
monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/23094/108.1

Joeri Mertens

7/11/2019

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	4
1.2.1.	De begraafplaats van Zaventem	4
1.2.2.	De families Quitmann en Feldheim	4
	Feldheim5	
1.2.3.	Het grafteken Quitmann	6
1.2.4.	Het grafmakersatelier Losange	6
1.2.5.	De beeldhouwer André Allar	6
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken ..	9
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	10
2.	Evaluerend gedeelte	10
2.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	10
2.2.	Motivering van het type bescherming	11
2.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	12
2.4.	Juridische toestand	12
2.4.1.	Onroerend Erfgoed:	12
2.4.2.	Ruimtelijke ordening:	12
2.4.3.	Concessie:	12
3.	Beheersvisie	13
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	13
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed	13
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed	13
4.	Bronnen	14
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	14
5.1.	Omgevingsplan	14
5.2.	Fotobijlage	14
5.3.	Documentatie	14
5.4.	Onderzoeksverslag 'funerair erfgoed in de Vlaamse Rand'	14

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

In de beleidsbrief 2017-2018 voorziet minister Bourgeois onder initiatief 14 het verder inventariseren en opstellen van beschermingsvoorstellen in hanteerbare deelpakketten. Daarbij wordt de Vlaamse Rand genoemd als initiatief volgend op de lopende herinventarisatie. Dit dossier behoort tot de thematisch-geografische beschermingscampagne 'Funerair erfgoed in de Vlaamse Rand', meer bepaald het deeldossier 'Graftekens van voor 1918'.

Het onderzoeksrapport dat als bijlage bij dit dossier werd gevoegd biedt een overzicht van het onderzoek en de resultaten. Het doet een voorstel naar bescherming van verschillende funeraire items. Het beschermingsvoorstel wordt verder gekaderd door een historisch overzicht van het thema, waardenstellingen en selectiecriteria. De toepassing op het individuele grafteken Quitmann is neergeschreven in het beschermingsdossier.

1.1. Situering

Het grafteken voor de familie Quitmann, met een beeld door de beeldhouwer André Allar (1845-1926) staat opgesteld bij de ingang van de begraafplaats van Zaventem, Kerkhofstraat 67. (bijlage 5.3 Documentatie, foto 8).

1.2. Historisch overzicht

1.2.1. De begraafplaats van Zaventem¹

Op het oude kerkhof van Zaventem is er omstreeks 1900 een probleem met de hygiëne. Een interpellatie in de gemeenteraad uit 1901 getuigt daarvan. Als programmapunt stond in het liberaal verkiezingsprogramma van 1907 de inrichting van een begrafenisdienst ingeschreven. Het oude kerkhof was volgens de liberalen ongezond en veroorzaakte besmettelijke ziekten als cholera, typhus (tyfus) en tuberculose.

In 1909 besloot de gemeenteraad een nieuwe begraafplaats aan te leggen. Een stuk land werd aangekocht en de Kerkhoflaan werd aangelegd. De beruchte kerkhovenoorlog tussen katholieken en liberalen uit de tweede helft van de 19de eeuw herhaalde zich in het klein in Zaventem. Op 23 september 1909 werd in de gemeenteraad de oprichting van een calvariekruis op de begraafplaats besproken. De gemeenteraad verwierp dit voorstel omdat zij als burgerlijke overheid wenste neutraal te blijven. Ook de wijding van de begraafplaats door de pastoor-deken van Zaventem werd door de burgerlijke overheid geweigerd.

Nog hetzelfde jaar kocht de familie Quitmann een zeer prominent gelegen perceel op de begraafplaats.

1.2.2. De families Quitmann en Feldheim

De families Quitmann en Feldheim behoorden samen met de familie Coppin-Van Geetsom tot de vooraanstaande burgerlijke families van Zaventem. Ze liggen aan de bloei in de 19de eeuw van Zaventem als industriegemeente, meer bepaald de leerlooierij.

¹ VANNOPPEN H. 1981: *De geschiedenis van Zaventem, de industriegemeente van midden-Brabant*, Zaventem, 191-193.

Quitmann²

De protestantse familie Quitmann is onlosmakelijk verbonden met de 'Tannerie & Maroquinerie Belges', lederfabriek in Zaventem.

Het bedrijf werd in 1852 opgericht door David Mayer-Hertogs op de gronden van het kasteel Ter Brugge. In 1853 was het bedrijf operationeel. Het bedrijf werd overgenomen in 1870³ door MM. Quitmann en cie. Zowel Herman als zijn zoon Karel Quitmann breidden het bedrijf verder uit tot één van de belangrijkste ondernemingen in de streek met meer dan 500 werknemers. Via huwelijken werd ook de familie Feldheim betrokken bij de 'Tannerie & Maroquinerie Belges Société Anonyme Saventhem-les-Bruxelles'. De directeurs hadden hun woningen verspreid over het dorp: kasteel H. Quitmann⁴, kasteel K. Quitmann en kasteel Feldheim⁵.

Jean Hermann Quitmann (roepnaam Hermann) werd geboren in 1831 in Iserlohn (Duitsland). Vanaf 1868 verbleef het gezin Quitmann in Zaventem. Hier huwde Herman met Johanna Posselt die hem vijf kinderen schonk: Caroline-Amelie, Charles-Frederik, Anne-Helene, Guillaume-Ernest en Guillaume-Hermann-Ernest-Lodewijk.

Charles-Frederik Quitmann (1864-1911) was de oudste zoon van Hermann Quitmann en stond bekend als nijveraar en bestuurder van de 'Tannerie & Maroquinerie Belges'. In 1907 werd de liberaal Charles Quitmann verkozen tot gemeenteraadslid. Hij werd door de katholieke krant 'De Gazette van Saventhem' beschouwd als de leider van de liberale partij. De liberale partij bestond grotendeels uit industriëlen. Zij drukten zeker vanaf 1908 hun stempel op het politieke leven in Zaventem.

Het bedrijf Quitmann was belangrijk voor het economische, politieke en sociaal-culturele leven in Zaventem. Dankzij de Tannerie werd de gemeente Zaventem voorzien van elektriciteit in 1911. De bedrijfsbrandweer werd ingezet voor de gemeente. Het vrijwillige brandweerkorps bestond uit arbeiders van de Tannerie. De fabriek Quitmann organiseerde reeds in de 19de eeuw een avondschool en er was een eigen harmonie.

De directeurs Hermann en Charles Quitmann trokken elk hun 'kasteel Quitmann' op. Het kasteel van Hermann, ook bekend als 'Villa Quitmann' bleef bewaard en werd opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed onder ID 216205.⁶ Het Karel Quitmannplein, naar Charles Quitmann, herinnert eveneens aan deze illustere familie.⁷

Feldheim

Uit de epigrafie op het grafteken blijkt dat de industriefamilie Quitmann en Feldheim met elkaar verbonden waren via huwelijken. Alex Feldheim was gehuwd met de oudste dochter Caroline-Amelie Quitmann. Hij was de bouwheer van de nog steeds bewaarde Villa Amelie Feldheim-Quitmann.

² VANNOPPEN H. 1981: *De geschiedenis van Zaventem, de industriegemeente van midden-Brabant*, Zaventem, 183-193, 200, 411-415, 434, 348-439, 464.

DE CEUSTER J. 1929: *Saventhem Landkunde Geschiedenis – Volkskunde*, Brussel, 56.

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Zaventem* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/121536> (geraadpleegd op 14 december 2018).

³ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Lambroekstraat* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/127150> (geraadpleegd op 22 november 2018).

⁴ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Villa Quitmann* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/216205> (geraadpleegd op 14 december 2018).

⁵ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Villa Amélie Feldheim en Secundaire afdeling ZAVO* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/216214> (geraadpleegd op 14 december 2018).

⁶ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Villa Quitmann* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/216205> (geraadpleegd op 22 november 2018).

⁷ AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Karel Quitmannplein* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/127145> (geraadpleegd op 22 november 2018).

1.2.3. Het grafteken Quitmann

De geschiedenis van het grafteken Quitmann is goed bekend dankzij de polemiek die erover ontstond.⁸ Op 78-jarige leeftijd kocht Hermann Quitmann een grafconcessie aan. In zitting van 23 september 1909 keurde het college van burgemeester en schepenen de aankoop van 26m² grond ter hoogte van de ingang van de begraafplaats goed. Hermann betaalde daarvoor 150 frank per m². Dat gebeurde niet zonder de nodige politieke kritiek. In de *Gazet van Saventhem* van 17 oktober 1909 verscheen een artikel waarin vermeldt werd: *"de heer Quitmann vader, heeft een aanvraag gedaan om een vergunning te bekomen voor een grafkelder op het nieuw kerkhof, recht voor de ingangdeur. Op die plaats zal een praalgraf opgericht worden van verschillende meters lengte en hoog, dat het geheel het gezicht van het nieuw kerkhof zal benemen."* En op 5 december gaat dezelfde krant verder met: *"Diegenen die gelast geweest is met het opmaken van het plan van 't kerkhof is opgestookt geweest om een plaats voor praalgraven rechtover de ingangdeur te behouden om aan den heer aanvrager de occasie te geven, de verheerlijking van 't kapitaal in 't oog te leggen, recht voor de deur, op den doodenakker. Achter hem, in de schaduw van zijn praalgraf, zullen liggen de slaven die het kapitaal met hun zweet bijeen gewroet hebben, en die misschien geen centen hebben om een houten kruisje te betalen."* Vannoppen ziet in zijn analyse van de politieke situatie te Zaventem in de periode 1893-1912 een duidelijk groeiende tegenstelling tussen klerikalen en anti-kerklingen. Op hetzelfde moment getuigt de polemiek van een politieke strijd tussen liberalen, katholieken en socialisten en van een klassenstrijd tussen fabrikseigenaar en arbeider die uitgevochten werd in de lokale pers. Die tegenstelling culmineerde onder andere in de strijd rond het grafteken Quitmann.

Volgens het gemeentearchief⁹ verleende de gemeente de eeuwigdurende concessie aan Quitmann-Feldheim op 30 september 1912 voor een oppervlakte van 33,25 m². Hermann Quitmann werd er als eerste bijgezet op 2 oktober 1918. Een verlenging werd aangevraagd in 1960. Het betreft een concessie voor 20 personen.

1.2.4. Het grafmakersatelier Losange

Het grafteken werd volgens de literatuur vervaardigd door het bedrijf Losange uit Brussel.¹⁰ Over het atelier werd voorlopig geen info terug gevonden.

1.2.5. De beeldhouwer André Allar¹¹

In het grafteken Quitmann werd een beeld geplaatst. Het beeld is op de voet duidelijk getekend "A. Allar". De handtekening is identiek aan de handtekening die op andere beelden van André Allar voorkomen. Het beeld wordt niet in de oevrecatalogus door L. Noet (2017) vermeld

Biografie

Beeldhouwer André Allar wordt in 1845 in Toulon (Frankrijk) geboren en sterft er in 1926. Als 12-jarige werkt hij in een drukkerij in Toulon. Zijn artistieke interesse wordt er gewekt en in 1857-1858 gaat hij in de leer bij de beeldhouwer Jean-Baptiste Duthoit (geboorte en sterfdatum onbekend) en de kunstschilder Louis Cauvin (1816-1900). Hij beeldhouwt daar als 12-jarige zijn eerste portret: zijn grootmoeder. Het daaropvolgende jaar schrijft hij zich in aan de Ecole municipale des beaux-arts van Marseille (1858-1859). In de voormiddag is hij te vinden in de beeldhouwateliers van Marseille en in de namiddag volgt hij les aan de Ecole des beaux-arts. Op 14-jarige leeftijd neemt hij met een medaillon deel aan de tentoonstelling van de Société artistique des Bouche-en-Rhône. Op 15

⁸ De tekst van dit hoofdstuk gaat terug op: VANNOPPEN H. 1981: *De geschiedenis van Zaventem, de industriegemeente van midden-Brabant*, Zaventem, 191-193.

⁹ Gemeentearchief Zaventem, eeuwigdurende vergunningen, 56.

¹¹ NOET L. 2008: *Vie et oeuvre du sculpteur André Allar 1845-1926 catalogue raisonné*, Paris. S.N. 2018: *biographie André Allar 1845-1926* [online] <http://www.nella-buscot.com/sculpteurs.php?idsculpteur=scu0149&lng=1> (geraadpleegd op 7 december 2018).

september en 25 oktober 1859 krijgt hij voor twee werken eerste prijzen. Hij legt zich op dat ogenblik toe op de anatomisch correcte afbeelding van het menselijk lichaam.

Na de vierjarige opleiding trekt André naar de Ecole imperiale des beaux-arts in Parijs (1864). Hij studeert daarnaast onder andere in de ateliers van Eugène Guillaume (1822-1905), Antoine Laurent Dantan (1798-1878) en Jules Cavelier (1814-1894). In 1867 neemt hij deel aan de Prix de Rome. De Franse staat koopt een eerste werk van hem aan. André wint de Prix de Rome en als 24-jarige trekt hij in 1870 naar Rome waar hij verblijft tot 1873. Hij vindt er inspiratie in de mythologie, de literatuur en de klassieke geschiedenis. André bezoekt in Rome de musea en galerieën maar trekt ook naar buiten om levende modellen te schetsen. In 1875 werkt hij zijn meesterstuk 'La Tentation' af, net op tijd voor de tentoonstelling van de inzendingen van Rome. De Franse staat koopt het beeld aan. Het daaropvolgende jaar presenteert hij 'Les adieux d'Alceste' een beeld dat geroemd wordt om zijn menselijke sentimenten meer dan om de klassieke vormtaal (bijlage 5.2., documentatie, foto 1). De Franse staat koopt het beeld aan. André Allar zal de volgende 44 jaar meermaals deelnemen aan het Salon de la société des artistes Français en dat zowel onder eigen naam als in samenwerking met collega's. Met eenzelfde trouw neemt hij deel aan de Parijse werelddoortoonstellingen van 1878, 1889 en 1900. In 1878 wordt hij ridder in het Légion d'Honneur en in 1896 wordt hij gepromoveerd tot officier. In 1891 wordt hij leraar aan de Ecole des beaux-arts. Hij zal blijven les geven tot zijn dood in 1926. In 1905 wordt hij bovendien lid van de Académie des Beaux-Arts. Vervolgens wordt hij corresponderend lid van de Académie de Marseille. De Académie de Var benoemt hem tot 'membre résidant' in 1923.

Stijl

Allar werkte zowel in plaaster als marmer, brons en edelmetaal (bijlage 5.2., documentatie, foto 2). Hij maakte zowel vrij werk als architecturale sculptuur, ceramiek en toegepaste kunst. André Allar krijgt in Marseille initieel een opleiding tot ornamentalist. De stad heeft ornamentalisten nodig voor de rijke stoffering van de gebouwen in de stadsuitbreiding en voor de lokale industrieën. Tijdens zijn verdere leven zal hij regelmatig ontwerpen voor interieurs en toegepaste kunst maken. Hij werkt onder andere samen met de architect Paul Sédille (1836-1900) die bekend stond om zijn interesse in decoratieve kunsten. Vanaf 1878 gaan Paul Sédille, Achile Blanci (geboorte- en sterfdatum onbekend) en André Allar samenwerken wat resulteerde in grote successen op de werelddoortoonstelling van 1889. Allard weet in deze projecten zijn klassieke Romeinse achtergrond en de populaire neo-Florentijnse- en neo-Franse-renaissance te combineren. Na introductie door Sédille in de ceramiek werkte Allar samen met zowel Paul Loebnitz (1836-1895) als met de Grande Tuillerie d'Ivry. In de ceramiek zullen naast neoclassicistische elementen ook art-nouveau-elementen opduiken. Het neogotische Saint-Louis-beeld uit 1898 is een uitzondering in zijn oeuvre. Voor de manufacture nationale de Sèvres ontwierp Allar voor de werelddoortoonstelling van 1900 een eclectische schouwmantel. Het was ook Sédille die Allar in contact bracht met de edelsmeedkunst. Allar ontwierp zeker sinds 1878 juwelen voor het huis Emile Froment-Meurice. Het huis maakte zowel burgerlijk als religieus edelsmeedwerk en leverde aan alle regerende hoven van Europa. Hier schijnt dan weer de neorenaissance en de neobarok te overheersen. In 1906 stopt hij met het ontwerpen van edelsmeedwerk.

Het oeuvre van André Allar is representatief voor de tweede helft van de 19de eeuw wanneer een veelheid aan stijlstromingen de revue passeren: neoclassicisme, neoclassicisme, neorococo, eclecticisme, realisme en art nouveau (bijlage 5.2. documentatie, foto 6)¹². Het typeert de beeldhouwer Allar dat hij zijn stijl aanpast aan zijn opdrachtgevers.

¹² S.N. 2018: "Femme Au Coquillage" by A Allar [online] <https://hickmet.com/products/femme-au-coquillage-by-a-j-allar> (geraadpleegd op 19 december 2018).

De vier jaren in Rome hebben zijn klassieke stijl en smaak bevestigd. Daar ontdekt hij de waarde van de studie naar de natuur wat de levendigheid in zijn werk ten goede kwam. Vermoedelijk als gevolg van zijn werk als ornamentalist verschijnen er ook neo-elementen in zijn ontwerpen. André Allar schrikt zelfs niet terug voor een uitstapje richting de Egyptomanie (bijlage 5.2. documentatie, foto 4). Zijn stijl wordt dan ook best omschreven als eclectisch met een overgewicht in de klassieke of neostijlen.

Van zijn hand zijn fonteinen in Toulon en Marseille (bijlage 5.2. documentatie, foto 3), verscheidene bustes en een oorlogsgedenkteken uit 1870. Allar is betrokken bij de sculpturen van onder andere de Opéra Comique (Parijs), de galerie anatomique du Jardin des plantes (Parijs) en het Grand Palais (Parijs). Zijn werk wordt bewaard in de museumcollecties van het Musée d'Orsay en het museum van Toulon.

Het funerair oeuvre

Van de hand van Allar zijn verschillende graftekens bekend. Meestal maakte hij enkel het centrale beeld. Volgende realisaties zijn opgenomen in de oevrecatalogus.

Grafteken Lazare Bonnet: 1891 (Marseille) (bijlage 5.2 documentatie foto 5)

Grafteken Fleurojoan-Dussein: beeld 'Douleur', 1892 (locatie onbekend)

Grafteken : beeld 'l'ange de la mort', 1896 (Toulon)

Grafteken Joseph Magnan: beeld 'douleur', 1896 (Monaco)

Grafteken Rameil: beeld 'femme éplorée devant un sarcophage', 1898 (Toulon)

Grafteken Emmenuel Jouffrey: beeld 'Le réveil', 1899 (Marseille)

Grafteken Ridet: beeld 'Douleur', 1910 (Laval)

Grafteken André Allar: 1920 (Toulon)

In de oevrecatalogus door Noet (2017) ontbreken alle verwijzingen naar het grafteken Quitmann of de activiteiten van André Allar omstreeks 1909-1912. André Allar stelde niet tentoon op Belgische salons in die tijd.¹³ De precieze band tussen de kunstenaar en de familie Quitmann is niet bekend.

Het beeld "Arbeidersgezin"¹⁴ in het grafteken Quitmann

Het beeld is op de voet duidelijk getekend "A. Allar". De handtekening is identiek aan de handtekening die op andere beelden van André Allar voorkomt. Het beeld wordt niet in de oevrecatalogus vermeld door L. Noet (2017). De catalogus geeft geen informatie over de activiteiten van André Allar tussen 1908 en 1910, het moment waarop hij mogelijk het beeld maakte. De precieze band tussen André Allar en de familie Quitmann is niet gekend.

Het eclectische beeld wordt beïnvloed door het neoclassicisme (zittende moeder) en het realisme (arbeider). De zittende vrouw, het toonbeeld van de Romeinse echtgenote en moeder, wordt getypeerd door haar toga, haar sluier over het hoofd en de gracieuze armbeweging. Het kind aan haar zij heeft een lieflijke uitstraling die bij meerdere kinderenbeelden van Allar terugkomt. De echtgenoot is een typisch voorbeeld van het realisme waar de arbeid bejubeld wordt. De vader-arbeider wordt voorgesteld in zijn werkplunje met een trektang in de hand. Hij kijkt trots vooruit. Tussen de drie figuren is weinig interactie. De 19de-eeuwse ideeën omtrent de noeste arbeider, het ideale kinderrijk gezin en de zorgzame moeder worden hier gepresenteerd.

¹³ Informatie verkregen van Wijnsouw J. (9 januari 2019).

¹⁴ Het betreft hier een noodnaam. In de Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed wordt de beeldengroep omschreven als een 'Heilige Familie' (<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/127119>). Pevernagie Thomas meent in het drinkende kind en het object in de hand van de vrouw een verwijzing naar de eucharistie te zien: kelk en hostie (informatie verkregen van Pevernagie T. (4 maart 2019).

Daar de familie Quitmann protestants is en tot de liberale burgerij van Zaventem behoorde, lijkt een afbeelding van de Heilige Familie op hun grafteken weinig waarschijnlijk. (VANNOPPEN H. 1981: *De geschiedenis van Zaventem, de industriegemeente van midden-Brabant*, Zaventem, 193.)

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

Het indrukwekkende, neoclassicistische tempelvormige grafteken is opgetrokken aan de ingang van de begraafplaats. De tempel in witte natuursteen met zuilen in roze graniet steunt op een hardstenen basis. De tempel ligt in een met geschoren taxus beplante graftuin.

Een hardstenen bodemplaat dekt het graf af. De plaat gaat over in een plint. Vier treden geven toegang tot de open tempel.

Het fronton wordt aan de voorzijde gedragen door twee zuilen in roze graniet, uitlopend op natuurstenen ionische kapitelen. In de architraaf aan de voorzijde staat het opschrift "Famille Quitmann" terwijl de architraven aan de zijkanten getrappt zijn. Een tandlijst boordt de architraven bovenaan af. Het fronton is rijk vormgegeven met eierlijsten. Centraal staat een krans van laurierbladeren en eikenbladeren met een lint aan elkaar verbonden. Het dak is met zink belegd.

Langs de zijkant is het dak afgewerkt met een eierlijst en een stenen kroonlijst. De natuurstenen achterwand springt licht uit ten opzichte van de voorgevel waardoor aan de zijkant een pilasterstructuur ontstaat. Onderaan loopt de wand uit op voluten. De voluten zijn bovenaan versierd met acanthusbladeren. De achterwand vormt een gesloten portiek, links en rechts afgeboord met platte pilasters uitlopend op composiet kapitelen. Een cassettenplafond overdekt de open structuur.

In de tempel staat een natuurstenen beeld op een roze granieten sokkel. De sokkel bestaat uit een plint afgewerkt met een gecombineerde lijst en verjongende bovenbouw. Het eclectische beeld is links onder gesigneerd A. Allar. Het beeld stelt een gesluierde vrouw voor met een klassieke toga aan en gezeten op een krukje. Rechts achter haar staat een mannelijke arbeider gekleed in een broek, hemd, werkkieel en op blote voeten. Hij houdt een tang in de rechter hand en een staf in de linker. Zijn linker been steunt op een steen. De rechter arm van de vrouw rust op zijn geplooid been. Ze houdt wellicht een munt vast. Rechts van de vrouw staat een kind op blote voeten. Het is naar de vrouw gekeerd en drinkt uit een beker. Het kind draagt een klassiek gedrapeerd gewaad met ontblote linker schouder.

In de sokkel staat de epigrafie ingekapt. Aan de voorzijde staat het inschrift: "Jean Hermann Quitmann/ chevalier de l'ordre de Léopold/ 1831-1918/ Mme H. Quitmann geb Johanna Posselt/ née à Heidelberg le 23 avril 1835/ et décédée à Berne le 16 septembre 1906/ Guillaume Ernest Quitmann/ né à Saventhem le 6 juillet 1870/ et y décédé le 16 decembre 1871".

Aan de linker zijde staat: "Madame Alex Feldheim/ née Caroline-Amelie Quitmann/ née à Bruxelles le 16 octobre 1863/ décédée à Saint-Josse-Ten Noode le 8 novembre 1924./ + monsieur Alex Feldheim/ veuf de Dame Caroline-Amelie Quitmann/ President du conseil d'administration des Tannerie et/ maroquinerie Belges - Officier de L'ordre de Léopold/ 25-1-1854 - 21-10-1933/ Ernest Feldheim/ né à Saventhem le 3 mai 1882/ décédé à Uccle le 24 avril 1930/ + Madame Charles Feldheim/ née Berthe Antoinette Marie Ghysels/ née à Saint-Josse-Ten-Noode le 5 octobre 1900/ décécée à Schaerbeek le 7 avril 1936". Voor de epigrafie ligt een metalen rouwkrans bestaande uit onder andere gebladerte, rozen, chrysanten en vergeet-mij-nietjes. Op het gestrikte lint staat het opschrift: "Rosa e Guila Neli - Anniversario della loro cora Amelie 8 novembre 1925".

Op de rechter zijde van de sokkel staat: Charles Quitmann/ né à Bruxelles le 20 8bre 1864 et y décédé le 15 avril 1911/ Membre du conseil communal de Saventhem/ Madame Charles Quitmann/ née Sophie Coulon/ 4 février 1889 - 30 Mars 1932/ + Herman Feldheim 1 janvier 1896 8 juin 1956/ Willy Quitmann/ 13 fevrier 1893 - 26 Mars 1981/ Madame Herman Feldheim/ née Adele Winssinger de Rheinsheim/ 1 octobre 1893 - 28 octobre 1966.

Tegen de pilasters van de achterwand werden granieten tekstplaten aangebracht. In opgelegde metalen letters staat de epigrafie "Annette/ Slabbaert/ epouse/ J.R. Feldheim/1934-1982" en "Barbara/ Feldheim/ 19.1-1992". Aan de rechter zijde staat op

Beschermingsdossier: het graf en grafteken Quitmann, monument

gelijkaardige platen te lezen "Jean Feldheim/ 1915-1972/ et son épouse/ Margot/ Nieuwland/ 1914-2002" en "Ghislaine/ Feldheim/ 1941-1999".

De lichamen van Hermann Quitmann en zijn echtgenote Johanna Posselt, Charles Quitmann en zijn echtgenote Sophie Coulon en Alex Feldheim en zijn echtgenote Caroline-Amelie Quitmann bleven voor zover bekend in het graf bewaard.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens de plaatsbezoeken op 1 maart 2018 en 6 december 2018. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

Behoudens verborgen gebreken, bevindt het grafteken zich in goede bouwfysische toestand. De hand van de zittende vrouw werd ooit hersteld. De voegen staan terug open. De kinderfiguur is ter hoogte van de enkels gebarsten.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

In de inventaris van het bouwkundig erfgoed zijn twee andere neoclassicistische grafkapellen opgenomen en vijf begraafplaatsen waar zowel de zoekterm grafkapel als neoclassicisme zijn aan gekoppeld. De zoekterm slaat dan niet noodzakelijk op een grafkapel. Er werd één begraafplaats beschermd met een neoclassicistische grafkapel en één individuele grafkapel:

- Begraafplaats van Eeklo met een neoclassicistisch portiekgraf <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/47909>, MB 30 april 2004, sociaal-culturele, artistieke, historische en volkskundige waarde.
- de neoclassicistische grafkapel van de industrieel De Naeyer ca 1900, <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/1738>, MB 20 januari 1998, historische en artistieke waarde. (bijlage 5.3, foto 1)

Het grafteken Quitmann is geselecteerd voor bescherming omwille van volgende criteria: het tempelvormig grafteken in een niet-stedelijke context is uitzonderlijk. Het grafteken is bijzonder verfijnd uitgewerkt en biedt plaats aan een voor België uniek beeld van de beeldhouwer Allar. Het is een representatief voorbeeld van een grafteken dat opgericht werd door de op status beluste burgerij omstreeks 1900.

Het graf met het grafteken Quitmann hebben historische waarde: Uitzonderlijk kwalitatief voorbeeld van een grafteken opgetrokken kort na 1909 voor de leerlooiersfamilie Quitmann, eigenaars van de leerlooierij 'Tanneries et Maroquinerie Belges' in Zaventem. Het indrukwekkende grafteken getuigt van de aanwezigheid van de familie Quitmann in Zaventem en hun betekenis voor de industriële ontplooiing van de regio.

Samen met de andere graftekens van de leerlooiersfamilies Feldheim en Coppin-Van Geetsom op dezelfde begraafplaats, vormt het grafteken Quitmann een uitzonderlijke historische en visuele contextwaarde die het belang van de industriële families en de leerlooierij omstreeks 1900 in de regio visualiseert.

De plaatsing van het grafteken Quitmann veroorzaakte een rel in de lokale pers wat getuigt van spanningen in de 19de-eeuwse standenmaatschappij, met name tussen de industriële burgerij en de arbeiders.

De lichamen van Hermann Quitmann en zijn echtgenote Johanna Posselt, Charles Quitmann en zijn echtgenote Sophie Coulon en Alex Feldheim en zijn echtgenote Caroline-Amelie Quitmann bleven voor zover bekend in het graf bewaard.

het graf en het grafteken Quitmann hebben architecturale waarde:

Uitzonderlijk kwalitatief uitgevoerd tempelvormig neoclassicistisch grafteken in een combinatie van natuursteen en roze graniet (zuilen en de sokkel). Het gebruik van graniet voor architecturale details getuigt van het groeiend belang van het materiaal omstreeks 1900. Het tempelstructuur werd duidelijk vorm gegeven voor de plaatsing van het natuurstenen beeld, hier 'het arbeidersgezin' van André Allar en is daardoor een representatief voorbeeld van de ensemblewaarde in de funeraire kunst.

het graf en het grafteken Quitmann hebben artistiek waarde:

Het natuurstenen beeld van 'de arbeidersfamilie' naar ontwerp van de Franse beeldhouwer André Allar is een uitzonderlijk levensgroot driedimensionaal werk dat representatief is voor het werk van deze 19de-eeuwse kunstenaar. Het beeld is in zijn vormgeving representatief voor het eclectische oeuvre van deze kunstenaar. Allar werd reeds tijdens zijn leven zeer gewaardeerd. Hij werd bekroond met de Prix de Rome en de Franse staat kocht enkele van zijn werken aan. Hij werkte daarnaast mee aan tal van architecturale projecten. Voor zover bekend is dit het enige beeld van André Allar in België.

Het graf en grafteken hebben culturele waarde:

De locatie van het grafteken aan de ingang van de begraafplaats op een zeer prominente plek met de voorzijde gericht naar de ingang en het uitzonderlijk groot formaat van het grafteken zijn een uitzonderlijk expliciet voorbeeld van de 19de-eeuwse industriële burgerij die zijn maatschappelijk aanzien wil tonen met het familiegraf op de begraafplaats.

De epigrafie op de hardstenen sokkel is een representatief voorbeeld van het belang dat een 19de-eeuwse burgerlijke familie, hier Quitmann stelde in familieafstamming, titels en familieverbanden, ook met andere leerlooiersfamilies als de Feldheims.

Het beeld door André Allar getuigt van de Franse smaak van de Belgische burgerij omstreeks 1900 en hoe zij haar smaak ontwikkelde op zowel de Belgische als de Franse salons.

De rouwkrans uit 1925 getuigt van het lang voort leven van de kennis van de funeraire symboliek bij de burgerij.

Het graf en grafteken hebben archeologische waarde:

De lichamen van Hermann Quitmann en zijn echtgenote Johanna Posselt, Charles Quitmann en zijn echtgenote Sophie Coulon en Alex Feldheim en zijn echtgenote Caroline-Amelie Quitmann bleven voor zover bekend in het graf bewaard. Menselijke resten in een duidelijk omschreven funeraire context zijn archeologisch belangrijk omdat bekend is wie zij waren, tot welke sociale laag ze behoren, wanneer ze stierven, enzovoort. Zelfs voor de 19de en 20ste eeuw blijven skeletresten belangrijke onafhankelijke tot stand gekomen informatiebronnen die de geschreven archiefbronnen kunnen toetsen, aanvullen en nuanceren. Over grafrituelen en grafgiften werd weinig informatie overgeleverd in eigentijdse bronnen. Grafinhouden en skeletresten zijn dan ook belangrijk om de visie op leven en dood, de funeraire cultuur, levensverwachting, ziekte, biologische kenmerken, ... te onderzoeken.

2.2. Motivering van het type bescherming

Het graf en grafteken Quitmann wordt beschermd als monument. Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een monument als volgt: "*een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemene belang wegens de erfgoedwaarde(n).*"

Beschermingsdossier: het graf en grafteken Quitmann, monument

Het gaat om een uitgesproken architecturaal geheel met een belangrijke artistiek element voor het beeld. Een bescherming als monument is bijgevolg de meest gepaste beschermingsvorm.

2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

Er is geen ruimere erfgoedcontext aanwezig die een bescherming van de volledige begraafplaats verantwoordt. De bescherming wordt beperkt tot het graf met het grafteken en de graftuin. De graftekens Coppin-Van Geetsom en Feldheim werden afzonderlijk beschermd.

2.4. Juridische toestand

2.4.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

De begraafplaats is opgenomen in de vastgestelde inventaris van het bouwkundig erfgoed onder ID46492. Het grafteken Quitmann wordt vermeld in de beschrijving van de begraafplaats.

Het grafteken is niet gelegen in een door de Unesco beschermd gebied of een Unesco-buffergebied.

2.4.2. Ruimtelijke Ordening:

Volgens het gewestplan Halle-Vilvoorde-Asse, goedgekeurd op 6 maart 1977 is de begraafplaats ingekleurd als gebied voor gemeenschapsvoorzieningen en openbare nutsvoorzieningen.

De begraafplaats van Zaventem ligt binnen het Gewestelijk Ruimtelijk Uitvoeringsplan 'Afbakening van het Vlaams strategisch gebied rond Brussel en aansluitende open ruimtegebieden', goedgekeurd op 15/12/2011. De begraafplaats ligt in een zone voor natuurverwervingsgebied waar de functie natuurbehoud nevens geschikt is aan de functie van gemeenschapsvoorzieningen en openbare nutsvoorzieningen. Het Gewestelijk Ruimtelijk Uitvoeringsplan heeft geen invloed op de bescherming.

2.4.3. Concessie:

De concessie werd verlengd in 1960.¹⁵ De huidige concessiehouder is onbekend.

¹⁵ Gemeentearchief Zaventem, eeuwigdurende vergunningen, 56.

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het ministerieel besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen. Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het ministerieel besluit.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden ervan aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechthouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen, meer bepaald:

het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water; de toestand van het goed regelmatig controleren; regulier onderhoud uitoefenen; onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een omgevingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is, vraagt de vergunningverlenende overheid advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be. De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

4. BRONNEN

Gemeentearchief Zaventem, eeuwigdurende vergunningen, 56.

DE CEUSTER J. 1929: *Saventhem Landkunde Geschiedenis – Volkskunde*, Brussel.

DE MAEYER J. 2002: Adel en burgerij in gehistoriseerde kastelen: ideologische aspecten van een cultuurhistorisch fenomeen, BERGMANS A., DE MAEYER J., DENSLAGEN W. & VAN LEEUWEN W., *Neostijlen in de negentiende eeuw zorg geboden? Handelingen van het tweede Vlaams-Nederlands restauratiesymposium Enschede 3-4 september 1999*, Leuven.

NOET L. 2008: *Vie et oeuvre du sculpteur André Allar 1845-1926 catalogue raisonné*, Paris.

VANDERVELDE C. 1991: *La necropole de Bruxelles*, Brussel.

VANNOPPEN H. 1981: *De geschiedenis van Zaventem, de industriegemeente van midden-Brabant*, Zaventem.

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Karel Quitmannplein* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/127145> (geraadpleegd op 22 november 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Lambroekstraat* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/127150> (geraadpleegd op 22 november 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2018: *Villa Quitmann* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/216205> (geraadpleegd op 22 november 2018).

AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED 2017: *Begraafplaats Zaventem* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/127119> (geraadpleegd op 19 december 2018).

Agentschap Onroerend Erfgoed 2017: *Zaventem* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/121536> (geraadpleegd op 14 december 2018).

S.N. 2018: "Femme Au Coquillage" by A Allar [online] <https://hickmet.com/products/femme-au-coquillage-by-a-j-allar> (geraadpleegd op 19 december 2018).

S.N. 2018: biographie André Allar 18945-1926 [online] <http://www.nella-buscot.com/sculpteurs.php?idsculpteur=scu0149&lng=1> (geraadpleegd op 7 december 2018).

Informatie versterkt door Wijnsouw J. op 9 januari 2019.

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan

5.2. Fotobijlage

De fotoregistratie van de fysieke toestand, gevoegd als bijlage bij het ministerieel besluit, bevat alle relevante foto's voor dit dossier. Er is geen afzonderlijke fotobijlage bij het dossier gevoegd.

5.3. Documentatie

5.4. Onderzoeksverslag 'funerair erfgoed in de Vlaamse Rand'